

РОЗДІЛ 1
ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 340.116

ПРАВОСВІДОМІСТЬ ЮРИСТА: ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ
LEGAL AWARENESS OF A LAWYER: WAYS OF FORMING

Бахновська І.П.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри права

Вінницького торговельно-економічного інституту
Київського національного торговельно-економічного університету

Лалуєва А.О.,
здобувач

Вінницького торговельно-економічного інституту
Київського національного торговельно-економічного університету

Стаття присвячена висвітленню особливості правосвідомості юриста як суб'єктивного відображення чинної правової дійсності. Автором акцентується увага на понятті «свідомість», яке вивчає багато інших наук, серед яких психологія, філософія та соціологія. Визначається, що різновиди свідомості дають можливість правникові осмислювати вищі закони духовного світу, формувати духовні думки, розуміти душевні якості інших людей, впливати на тіло через дух і душу, розуміти причини і наслідки втрати земних благ тощо. Досліджено зміст поняття правової свідомості особи та формування юриста як професіонала. Автором розкриваються основні ознаки професійної правосвідомості юриста, якими виступають професійне зайняття юридичною діяльністю, наявність спеціальної освітньої і практичної підготовки її суб'єктів, які утворюють професійну групу. Проаналізовано терміни «професійна правосвідомість» і «правосвідомість юриста», що можуть вживатися для характеристики правової свідомості юристів як соціальної групи, якій притаманний якісно своєрідний (професійний) рівень сприйняття правових явищ. Визначено, що вона може бути представлена у двох основних формах: індивідуальній та груповій (корпоративна). Акцентована увага на правосвідомості юриста, до якої входять усі основні елементи світоглядної культури, саме культурне життя та культурне надбання людства. Тобто самі професійні знання ще не визначають змісту правосвідомості юриста. Запропоновано шляхи формування правосвідомості юриста, серед них такі: підвищення значущості релігійних, культурних і моральних цінностей, виховання належної професійної моралі, які регулюють дії і поведінку юриста у професійній діяльності. Встановлюється, що фахівець повинен мати не лише високу правову, але й моральну культуру, що базуються на загальнолюдських цінностях. Обидві культури органічно пов'язані. Моральна культура дозволяє юристу усвідомлювати власні помилки та розробляти шляхи їх виправлення, відчувати свою моральну відповідальність перед людьми, перед кожним громадянином. Визначається, що правосвідомість юриста сприяє об'єктивному розв'язанню юридичних конфліктів, які досить часто трапляються у професійній діяльності.

Ключові слова: правосвідомість, структура правосвідомості, форми правосвідомості, професійна свідомість юриста, професійний обов'язок.

The article deals with the peculiarities of the legal consciousness of a lawyer as a subjective reflection of the current legal reality. The content of the concept of legal consciousness of a person and formation of a lawyer as a professional is investigated. The author reveals the basic features of the professional legal consciousness of a lawyer, which are a professional activity in legal activity, the presence of special educational and practical training of its subjects forming a professional group. The author's understanding of the term "professional justice" is given, which can be used to refer to a concept that reflects the legal consciousness of lawyers as a social group and qualitatively peculiar level of perception of legal phenomena. The basic signs of professional justice, which are professional activity, the presence of special educational and practical training of its subjects forming a professional group are investigated. The professional justice is substantiated, which can be investigated as the legal consciousness of lawyers, the essence and peculiarities of which are specified through the lens of the content of legal ideology and legal psychology, in the system of legal knowledge, ideas, values orientations inherent in lawyers. The attention is paid to the professional justice of a lawyer, which is revealed through the practical meaning of scientific legal categories and concepts, that is, transforms their content into practical consciousness, which is expressed in the professional activity of lawyers and forms that mediate this activity, some legal knowledge is not enough for the successful pursuit of professional. It is established that a specialist should have not only a legal, but also a moral culture based on universal values. Both cultures are organically connected. Moral culture allows a lawyer to be aware of the errors and to develop ways to correct them, to feel his moral responsibility to people, to every citizen. It is determined that the legal capacity of a lawyer contributes to the objective resolution of legal conflicts, which quite often happen in professional activities.

Key words: justice, structure of justice, forms of justice, professional consciousness of lawyer, professional duty of lawyer.

Постановка проблеми. Професійна правосвідомість юристів є основним інструментом їх діяльності, має свої особливі умови, середовище, засоби і методи формування. Дослідження всього комплексу чинників, закономірностей їхнього зв'язку, зміни та впливу на правосвідомість має найбільше значення у створенні передумов якісного і необхідного їх функціонування. Правова свідомість виступає не тільки механізмом впливу на людину і суспільство, а й станом позитивної взаємодії останніх. Тому з'ясування проблем її формування чи виявлення причин деформації правосвідомості є одним із пріоритетних питань на стадії трансформації нашої держави.

Мета дослідження – розкриття основних положень сутності правосвідомості юриста та визначення основних шляхів формування правосвідомості юриста.

Стан опрацювання цієї проблематики. На дослідженнях явища правосвідомості зосереджена увага широкого кола науковців, зокрема таких, як: Ю. Дмитрієнко, О. Деменко, Д. Єрмоленко, Ю. Калиновський, М. Кельман, А. Колодій, В. Коновалова, С. Скакун, С. Сливка, В. Тимошенко, І. Тімуш, О. Цуркан, А. Штанько й ін.

Виклад основного матеріалу. Свідомість досліджують багато наук, серед яких психологія, філософія та соціологія. Тому й результати досліджень у цьому напрямі залежать від стану розвитку цих наук. Також не можна

розглядати свідомість поза релігією. Навпаки, ґрунтовні знання Біблії допомагають збагнути глибинні процеси, які відбуваються у свідомості людини. Зрозуміло, що панування атеїстичної ідеології в Україні впродовж багатьох десятиліть дуже негативно вплинуло на розвиток психології філософії та соціології, особливо щодо проблем, які стосуються природи людської свідомості. Лише сучасні наукові праці позбавлені ідеологічних нашарувань і заброньовані, а отже, з'явилась можливість для справжнього творчого та наукового пошуку.

Існує багато визначень свідомості. Свідомість – це вищий рівень психічного відображення людиною дійсності, її реалізація у вигляді узагальнених образів і понять. Частими є випадки змішування поняття «свідомість» з іншими поняттями, насамперед із такими, як «душа», «сумління», «пам'ять», «знання», «розум». Варто їх розрізнити. У розуміння душі людини входить деякою мірою і свідомість [1, с. 26].

Сумління наближається за змістом до свідомості. Різниця між цими поняттями полягає в тому, що сумління повинне мати конкретний вияв у практичній діяльності чи поведінці, а свідомість може мати прихований характер. Крім того, сумління впливає із свідомості, тобто свідомість є первинним елементом, а сумління – похідним [3, с. 27].

Знання та досвід теж мають велике значення для свідомості людини. Зокрема, знання відіграють роль буття свідомості. Щоб перевірити свідомість людини, потрібно перевірити, що вона знає, якість і достовірність цих знань. Досвід, у свою чергу, впливає на рівень свідомості. Часто у психологічній літературі вживаються такі терміни: «безсвідоме», «несвідоме», «передсвідоме», «надсвідоме», «усвідомлюване» й ін.

Під «безсвідомим» ми розуміємо ознаки явища втраченої людиною свідомості, тобто того, що людина раніше усвідомлювала. У цій ситуації людина припинила усвідомлювати навколишній світ і саму себе, а попередні одержані результати свідомості «зникли» безслідно.

Несвідоме – це той стан, у якому людина не здогадується, що вона усвідомила якусь інформацію, подію тощо. Причини тут можуть бути як об'єктивні (невміння керувати інформаційними процесами), так і суб'єктивні (незнання психічних властивостей людини, існування надприродних сил тощо). Інакше кажучи, людина розуміє, що всі інші явища усвідомити неможливо, що існує ще й неусвідомлене. Крім того, людина неусвідомлено «викидає» зі своєї пам'яті непотрібну інформацію.

Передсвідоме – такий стан людини, коли вона ще не знає і не розуміє своїх дій: не знає, усвідомлювати їх чи ні. Фактично це – початкова стадія формування свідомості. А отже, у передсвідомому є багато таємничого і несподіваного.

Надсвідоме характеризується певним виробленим рефлексом, який виник у людини внаслідок набутої свідомості. Особа діє вже механічно, не усвідомлюючи цього [4, с. 29].

У юриста повинен бути добре розвинутий кожний із цих різновидів свідомості. Наприклад, значну користь у юридичній роботі приносять моральна та релігійна свідомості, оскільки вони є складовими елементами вищої етики людини. Ці різновиди свідомості дають можливість правникові осмислювати вищі закони духовного світу, формувати духовні думки, розуміти душевні якості інших людей, впливати на тіло через дух і душу, розуміти причини і наслідки втрати земних благ та ін. Нас найбільше цікавить правова свідомість. Тому розглянемо її докладніше.

Кожен із дослідників намагається дати своє визначення правосвідомості. Найбільше авторів вважають, що правосвідомість – це сукупність ідей, поглядів, уявлень, почуттів, у яких виявляється ставлення до дійсного чи бажаного

права як до справедливого чи несправедливого і до дій людей як до правомірних чи неправомірних [2, с. 34].

Р. Муслумов із позиції системного і структурно-функціонального підходів зазначає, що правосвідомість розглядається як багатопланове, поліструктурне утворення. Серед елементів індивідуальної правосвідомості особливе значення мають правові знання, ставлення до права та правові настанови. Саме ці елементи визначають єдність правосвідомості, її цілісність і специфіку. У правосвідомості того самого індивіда наявні елементи, характеристики, властивості різних напрямів: правова ідеологія, правова психологія, буденна та наукова, конституційна й екологічна правосвідомість. Елементи і види правосвідомості перебувають у тісному взаємозв'язку, утворюють цілісну єдність, вони не можуть існувати також без елементів морального, політичного й інших різновидів свідомості [10, с. 217].

Можна по-іншому підійти до визначення правосвідомості, зокрема «через» інформацію. Так, під правосвідомістю юриста варто розуміти координатну систему багатовимірності одержання, використання, поширення та зберігання інформації у правовому полі, що характеризує ставлення правника до правової дійсності та встановлення об'єктивної істини. Як бачимо, правосвідомість ґрунтується на інформації, яку юрист повинен усвідомити. Однак не всю інформацію юрист усвідомлює [11, с. 28].

Багатовимірний підхід до інформації взагалі необхідний, адже кожен юрист не повинен задовольнятися одновимірністю своїх поглядів. Кожен юрист зобов'язаний систематично отримувати необхідну інформацію. Без цього не формуватиметься його правосвідомість. Сьогодні існує достатньо джерел інформації, які доступні кожному, але для цього є деякі перешкоди. Ідеться про конфіденційну і таємничу інформацію. Уміння вибрати достовірну і точну інформацію із цих джерел без порушення законності залежить від рівня правосвідомості юриста.

Інтелектуальна культура юриста має бути спрямована на творчий багатоаспектний підхід до одержання, використання, поширення та зберігання інформації. Це піднесе рівень правосвідомості. Варто зауважити, що всі операції з інформацією повинні відбуватися у правовому полі, що є активною формою правосвідомості юриста, розуміння того, що система права потрібна для належного регулювання суспільних відносин. Це означає, що правове поле має значний вплив на правосвідомість юриста, особливо коли воно посилюється ухваленими новими законами. Нині діє активне правове поле довкола Конституції України, що скеровує правосвідомість юриста на державницьку позицію.

Як бачимо, у правосвідомість юриста входять усі основні елементи світоглядної культури, саме культурне життя та культурне надбання людства. Тобто самі професійні знання ще не визначають змісту правосвідомості юриста. Важливу роль відіграють певні власні критерії, оцінки, серед яких варто виділити емоційний стан юриста, його ставлення до права.

О. Скаун і М. Подберезський вважають, що правосвідомість має такі складові елементи, як: психологічна правосвідомість (правова психологія), ідеологічна правосвідомість (правова ідеологія), поведінкова правосвідомість (передбачає вихід на правову поведінку) [8, с. 27].

Оскільки у будь-якому разі на правосвідомість юриста впливають різні чинники – як об'єктивні, так і суб'єктивні, то її рівень залежить від професійних чинників, від стану законності в державі та цивілізованого правопорядку.

В. Васильєв розглядає низку чинників, які ускладнюють процес формування правосвідомості. До них він відносить традиційні для вітчизняної культури «розщеплювання» ідеології, соціального та політичного менталітету в суспільстві. У результаті відбувається руйнування стереотипів, які склалися у свідомості та поведінці

особистості, що є по суті глибокою нервовопсихічною травмою для більшості людей [7, с. 8].

Почуття невпевненості, тривожності, соціальної незахищеності наростають, що стає основною причиною зростання протиправних настроїв. Криміногенні явища проникають навіть у структуру правозастосовної системи, виявляючись у фактах професійної деформації працівників органів внутрішніх справ. Отже, економічні та політичні реформи, які відбуваються у країні, поки що не привели до підвищення рівня соціальної захищеності і зростання правосвідомості особистості.

В. Котюк пише, що правосвідомість особистості – це така форма відображення правових явищ, яка включає психічні, інтелектуальні, емоційні й вольові процеси та стани: знання чинного права і законодавства, правові вміння і навички, правове мислення, правові емоції та почуття, правові орієнтації, позиції, мотиви, правові переконання та настанови, які синтезуються в ухвалені рішення та спрямовані на пізнання, спілкування і взаємодію у процесі правової діяльності й поведінки у сфері правовідносин [2, с. 146].

Правосвідомість юриста повинна мати професійний характер (а не буденний), що є складовим елементом всієї правової системи в державі. Тобто професійна правосвідомість є пріоритетним напрямом діяльності, який націлений на пізнання правових явищ та розуміння їхньої сутності.

Передусім правосвідомість виконує функцію вироблення індивідуальної правової концепції юриста. Річ у тому, що ця функція сприяє формуванню юриста як особистості, дотриманню тієї концепції, яка забезпечує йому гідне місце в суспільстві.

Необхідною умовою формування правосвідомості юристів є виховання належної професійної моралі, системи моральних і морально-правових норм, які регулюють дії і поведінку юриста у професійній діяльності. Оскільки професійна мораль є динамічною, варіативною та вбирає в себе соціальні умови і напрями розвитку юридичної професії, то вона безпосередньо впливає на формування деонтологічної правосвідомості. Тобто професійна мораль допомагає юристові зробити правильний вибір під час виконання службових обов'язків, найбільш повно реалізувати ухвалені оптимальні рішення в кожному випадку практичної діяльності. Із цього випливає ще один шлях формування правосвідомості – підвищення рівня морального самоконтролю юриста. Це означає, що юрист повинен виробити в собі такі принципи та правила життєдіяльності, які обмежували б його у скоєнні антиморальних вчинків. Тобто кожна дія юриста має надсвідомо контролюватись мораллю. Такий принцип у юристів виробляється на основі високих моральних якостей і життєвого досвіду.

Значне місце у формуванні правосвідомості юриста посідає рівень його інтелектуальної культури. Складовими елементами інтелекту особи є розум, мудрість, мислення, знання, ерудиція, компетентність, інтуїція тощо. Тобто інтелект є якісним і кількісним станом розуму, його критерієм.

Інтелектуальну культуру людини визначають певні інтелектуальні властивості, особливості сприйняття, пам'яті, мислення, уяви, а також творчість яка виявляється у практичному мисленні. Кращому розумінню інтелектуальності культури допомагає знання таких категорій, як інтелектуальна глибина пізнання, інтелектуальний потенціал, інтелектуальна свобода, інтелектуальні емоції. Зрозуміло, що інтелект має велике значення для правосвідомості юриста. Ідеться про те, що розумовими задатками, своїм інтелектом треба вміло користатися, тобто повинна бути певна культура виявлення інтелекту. Адже надмірна віра у свій розум, винищування свого інтелекту, увпевненість у розумовій діяльності дуже шкодить формуванню

правосвідомості. У протилежному випадку правосвідомість, яка сформована завдяки низькій інтелектуальній культурі, є фальшивою. Вона в такому разі не відповідає реальності, юридична діяльність буде викривленою.

На формування професійних якостей і навичок фахівців значною мірою впливає освіта.

На думку О. Мельничук, право на освіту належить до категорії культурних прав, тому що однією з його функцій є передача матеріальної та духовної культури наступним поколінням, її відтворення та розвиток [9, с. 13].

Кожна держава виконує свої функції у відповідних правових формах, серед яких провідна роль належить правовим актам органів держави [7, с. 97]. На наш погляд, вони не тільки формують правосвідомість юристів, а й визначають рівень розвитку всього суспільства,

Фахова підготовка майбутніх фахівців, згідно з дослідженнями вітчизняних науковців, передбачає розвиток інтелектуальних, комунікативних, організаторських здібностей [5, с. 214], формування образу надійної особистості в контексті вивчення національного характеру [11, с. 30].

У формуванні правосвідомості юриста також важлива внутрішня культура, яка служить якісною характеристикою духовності людини. Загалом можна сказати, що внутрішня культура в основному є наслідком генетичної спадковості, але розвивається разом зі свідомістю у процесі соціалізації юриста.

Одна з функцій внутрішньої культури полягає в запобіганні виникненню ненависті, агресії, роздратованості, озлобленості, насильства, гніву, заздрості, лихослів'я, осуду себе й інших. Неважко уявити наслідки, якби юристи поряд із правосвідомістю володіли б цими негативними моральними якостями. Це означає, що ця функція внутрішньої культури формує правосвідомість у бік добра, загального блага, на користь людям і суспільству загалом.

Друга функція – виплекання почуття любові, дисципліни, свідомості, щирості, уміння прощати, бажання розкаюватись – допомагає правосвідомості зосередити головну увагу на законах вищої моралі, на законах Всесвіту. Адже професійна свідомість юриста тоді має значну цінність, коли вона підтримуватиме в юриста почуття любові. Передусім це має бути любов до Бога, а потім – до рідних, близьких, знайомих та ін. Юрист повинен зрозуміти, що його правосвідомість має звертатися з релігійними нормами, вимогами Біблії, тоді він досягне успіху у правоохоронній діяльності. Власна правосвідомість спонукає юриста працювати творчо, виробляти належну професійну, правомірну поведінку та законне юридичне веління. Отже, у процесі розвитку юридичної діяльності значення культури для формування правосвідомості розширюється, доповнюється, зазнає змін.

Висновки. На нашу думку, термін «професійна правосвідомість» є синонімом поняття «правосвідомість юриста» і може вживатися для характеристики правової свідомості юристів як соціальної групи, якій притаманний якісно своєрідний (професійний) рівень сприйняття правових явищ. Вона може бути представлена у двох основних формах: індивідуальній та груповій (корпоративній). За такого підходу професійна правосвідомість може бути досліджена як права свідомість юристів, сутність і особливості якої конкретизуються у змісті правової ідеології і правової психології, у системі притаманних юристам правових знань, уявлень, ціннісних орієнтацій. Найважливішу роль у розвитку правової свідомості юристів відіграє раціонально побудована система етичного, трудового, правового, інтелектуального виховання, що здатна забезпечити формування в майбутніх фахівців активного життєстверджуючого менталітету, перетворення культури правової поведінки на невід'ємну властивість своєї особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гавриленко О., Тетерич О. Моральні засади професії юриста. *Вісник Університету внутрішніх справ*. 2016. Вип. № 3–4. С. 108–112.
2. Гапотій В., Мінкова О. Юридична деонтологія : навчальний посібник. Мелітополь : ФОП Однорог Т.В., 2018. С. 28–41.
3. Гапотій В., Мінкова О. Юридична деонтологія : навчальний посібник. Мелітополь, 2017. 146 с. URL: <http://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/4583/1/pdf>.
4. Губа А. Сутність правосвідомості юриста : навчальний посібник. 2017. С. 27–34. URL: <http://eprints.mdpu.org.ua/pdf>.
5. Замкова Н. Розвиток професійних якостей майбутніх менеджерів зовнішньоекономічної діяльності. *Теоретично-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* : збірник наукових праць. Київ : Волинь, 2003. С. 211–218.
6. Кононенко С. Теорія і практика формування правосвідомості у майбутніх юристів. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2011. С. 12–16.
7. Костюк Н. Проблема ефективності юридичного механізму правозастосування як особливої форми управління. *Держава і право*. Юридичні і політичні науки. Київ : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецько
8. Куренда Л. Дослідження сутності професійної правосвідомості юриста. *Історико-правовий часопис*. 2014. 59 с.
9. Мельничук О. Конституційно-правове забезпечення права на освіту в Україні в контексті європейського досвіду : автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.02. Київ. 40 с.
10. Муслумов Р. Психолого-педагогічні умови формування правової свідомості майбутніх юристів. *Вісник Бурятського державного університету*. 2007. С. 216–221.
11. Слободиська О. Формування образу надійної особистості у контексті вивчення національного характеру українця. *Проблеми емпіричних досліджень у психології*. 2004. № 9. С. 20–32.
12. Шаравара І. Правосвідомість як юридична категорія та її основні структурні елементи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. С. 25–29. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/pdf>.